

Gävleborgs Fäbodförening

*Projektet medfinansieras av
Europeiska Unionen, Utvecklings-
och garantifonden för jordbruket*

Slutrapport för projekt **Kunskap och Kompetens samt Möten med kunder**

i program Fäbodmat

**Intryck Hälsingland
Länsstyrelsen Reg Ek
Arbetsförmedlingen**

- Diariennr L04-195
- Diariennr 303-5737-05
- Ärendennr 6588057 och 6715727

2007-09-10

1	Sammanfattning	3
2	Bakgrund	5
2.1	Allmänt	5
2.2	Huvudman	6
2.3	Bemannning och styrgrupp	6
2.4	Tidsplan	7
2.5	Finansiering	7
3	Projektbeskrivning och uppfyllelse av mål och målgrupp	7
3.1	Mål	7
3.2	Målgrupp	9
3.3	Verksamhetsbeskrivningen	9
4	Indikatorer	11
4.1	Nya/ skapade arbetstillfällen och bevarade arbetstillfällen	11
5	Projektets påverkan på de genomgående (horisontella) kriterierna	13
5.1	Jämställdhet och integration	13
5.2	Miljöhänsyn	14
5.3	Internationaliseringsgrad	15
5.4	IT-projekt	15
6	Projektets övriga resultat och erfarenheter	15
7	Resultatspridning samt skyltning	16
8	Kopplingar till andra projekt	16
9	Övrigt	16

Slutrapport för projekt Kunskap och Kompetens samt Möten med kunder i program Fäbodmat.

Intryck Hälsingland
Länsstyrelsen Reg Ek
Arbetsförmedlingen

- Diariennr L04-195
- Diariennr 303-5737-05
- Ärendennr 6588057 och 6715727

1 Sammanfattning

”Utan fäbod ingen gård”

citat Karoline Daugstad

Den definition som enklast, förklarar fäbodbrukets komplexitet har formulerats av den norske forskaren Lars Reinton: ”Fäbodbruk karakteriseras av att en gård (brukningscentrum) har sina kreaturs sommarbete på en plats så långt från gården att där krävs både byggnader och fast personal. Syftet är att öka betes- och slätterarealerna och därmed kunna föda fler kreatur över vintern.”

Odlingslandskapets natur- och kulturvärden har formats av hävd och deras bevarande är beroende av samma hävd som danat dem. Skogens kulturlandskap är speciellt i och med att det agrara bruket av skogen eller utmarken till en väsentlig del upphört under det senaste seklet.

Gävleborgs Fäbodförening (GFF) har genom projekt Kunskap och Kompetens haft som huvudmål att medvetet marknadsföra fäbodmaten och därigenom synliggöra fäbodkulturen och förmedla och levandegöra fäbodbrukets mervärden. Detta bidrar till ökad förståelse för landskapets natur- och kulturarv samtidigt som det innebär värdeskapande och tillväxt inom fäbodbruket.

Den mattillverkning som idag sker i fäbodmiljö baseras i huvudsak på mjölkkråvara. Fäbodprodukterna är mycket eftertraktade och uppskattade av såväl ortsbor som mer långväga besökare. Det råder inget tvivel om att efterfrågan vida överstiger tillgången på produkter.

Primär målgrupp: Fäbodbrukare i Gävleborgs län.

Sekundär målgrupp: Konsumenter med intresse för fäbodkultur, traditionellt hantverk, traditionella livsmiljöer och traditionell mat.

Projektägare: Gävleborgs Fäbodförening
En styrgrupp har varit knuten till projektet.

Projekt Kunskap och Kompetens har beviljats stöd från Intryck Hälsingland Leader+, från Länsstyrelsen i Gävleborgs län och Arbetsförmedlingen samt Hagmarks MISTRA och Centrum för biologisk mångfald. Världsnaturfonden, WWF, har möjliggjort projektet genom att lämna en generös kreditgaranti.

Fäbodbrukarna är traditionsbärare som för ett kulturarv vidare och att det kan bara upprätthållas genom fortsatt brukande. Ett ökat bete på utmarker ger synergieffekter. Förutom tillämpat värn av traditioner ger det möjligheter till bevarande av lantraser, naturvård, kulturmiljövård, rekreation, skogsvård, lokal traditionell livsmedelsproduktion, turism och landsbygdsutveckling.

Projektet har förmedlat sina mål och avsikter genom olika aktiviteter. De har bestått av bland annat kurser, seminarier, möten, studieresor och fäbodbesök.

Projektet har presenterats genom hemsidan www.xfabodar.se.

Speciellt måste kurs i Egenkontroll, kvalitetssäkring vid småskalig hantverksmässig mattillverkning HACCP framhållas som både framgångsrik och särskilt viktig. Till följd av kursen har fäbodbrukare kunnat sälja sina produkter på olika marknader och i butik.

I Gävleborgs län verkar många goda krafter för landsbygdens utveckling. Det är flera aktörer och organisationer, oftast arbetar var och en på egen hand. Det behövs en sammanlänkning för långsiktighet och hållbar utveckling. Planerna på ett regionalt resurscentrum för småskalig hantverksmässig mattillverkning (Mathantverk Gävleborg) som initierats av RUT-Lokalt ResursCentrum för kvinnor på landsbygd är mycket intressant och det känns som en förmån att Gävleborgs Fäbodförening genom projekt Kunskap och Kompetens blivit delaktig i processen. Andra aktörer är Länsstyrelsen, Bollnäs Folkhögskola och det nationella resurscentret för småskalig hantverksmässig mattillverkning Eldrimner. Målet är ett regionalt utbildnings- och kompetenscentrum i länet.

Studieresan från MILKO i Bollnäs till Hassela i norr Hälsingland blev mycket uppskattad av deltagarna. Och det problem som uppstod när ett besök fick ställas in pga sjukdom blev istället en present till deltagarna i form av en helt annan upplevelse. Erfarenhetsutbyte och kunskapsöverföring ger en bild av resan. Nya upplevelser och intryck att ta till sitt hjärta är en annan bild. Nätverksträffar med diversifierade teman, allt från diskussionsträffar om rovdjur och fäbodbruk till samarbete mellan mattillverkare eller diskussioner om anpassning av säterns kulturbyggnader till modern husdjursskötsel, beskriver också projekt Kunskap och Kompetens.

Indikatorerna har uppfyllts.

2 Bakgrund

2.1 Allmänt

”Att komma till sätern var som att komma till en annan värld”

Citat fäbodbrukare

Gävleborgs län har naturresurser i form av skog, mark och vatten. Regionen är relativt glest befolkad och präglas av ett småskaligt näringsliv. Befolkningsminskning och färre arbetstillfällen är också ett faktum för länet .

Grunden för landsbygdens företagande är jord, skog, vatten och andra multifunktioner till exempel turism. Lantbruket kommer i framtiden att spela allt fler roller. De flesta landbruksföretagen i Sverige driver med multifunktionella verksamheter, som man gjort genom sekler. Idag är det ofta kvinnan som söker nya möjligheter för att skapa bärkraft i lantbruksföretaget och då genom diversifiering, vidareförädling exempelvis inom fäbodbruk.

Fäbodbruket är egentligen inte något särdrag för Sverige utan förekommer även i övriga Europa. Det är ett exempel på ett system för husdjurskötsel som kan sammanfattas i begreppet transhumance. Transhumance betecknar ett system med förflyttning av djur mellan olika ekologiska zoner. Detta kan också betecknas som ”de marginella områdenas ekonomi”.

Fäbodbruket är en viktig del av tradition och kulturarv i Gävleborgs län med urgamla rötter. Teknologiska och samhällsliga ändringar har medfört stark tillbakagång för fäbodkulturen. På senare år har allmänhet och politiska myndigheter i högre grad sett värdet i att ta vara på fäbodkulturen som en grundsten för identitet, trivsel och ny näringslivsutveckling.

Fäbodbrukarna är traditionsbärare som för ett kulturarv vidare och att det kan bara upprätthållas genom fortsatt brukande. Det innefattar även att husen används på det sätt som de ursprungligen är byggda för t ex att i källaren förvaras ost, smör och andra mejeriprodukter, i bustugan bor man och i ladugården stallas djuren. Men också att det inte bara handlar om en vacker natur- och kulturmiljömiljö utan att även icke materiella värden lyfts fram d v s berättartraditioner, sägner, sättet att kommunicera och umgås mellan fäbodare, bumat o s v. Fäbodarna har varit helt nödvändiga för gårdarnas överlevnad och bönderna utvecklade fäbodsystem för att maximalt nyttja utmarkerna.

Program Fäbodmat har verkat för att skapa goda relationer och ett bra samarbetsklimat mellan privata aktörer/näringsidkare, branschorganisationer och offentliga myndigheter samt andra projekt för att driva projektet framåt . Man har sett behovet av att söka bevara och utveckla ett för området viktigt kulturarv, med koppling till att stimulera fäbodbrukarna till diversifiering och skapa multifunktionella företag.

Fäboddriften har haft en tillbakagång sedan förra sekelskiftet. År 2000 fanns 55 fäbodare i drift i länet enligt Länsstyrelsen av dessa låg 43 inom Intryck Hälsinglands verksamhetsområde.

När en verksamhet minskar till intighet hotas dess existens, då måste man aktivt välja att stimulera för kontinuitet i vårt gemensamma kulturarv. Fäbodkulturen bidrar till samhället med ett hållbart, kostnadseffektivt och rationellt sätt att hålla kulturlandskapet öppet och bevara biologisk mångfald samt förhindra förfall. Utan fäbodkulturen skulle vi gå miste om kulturvärden, erfarenhet och kunskap genom den kompetensutarmning som följer av att traditionell kunskap försvinner. Även den värdegrund som lokalsamhället vilar på raderas. Fäbodbrukarna själva, har över tid tagit på sig och tar på sig stort ansvar för att bevara fäbodkulturen och föra den vidare. De anser att fäbodbruket är en viktig och självklar del av lantbruket och för många är fäbodens funktion avgörande för lantbruksföretagets existens. Men fäbodkulturen har också legitimitet i lokalsamhället och tillför viktiga mervärden som dock behöver synliggöras.

Samtidigt betonas i nationella miljömål att arealen av naturliga betesmarker skall utökas. Särskilt hotat är skogsbetet. Fäboddriften pågår 2 till 3 sommarmånader per år, övriga delen av året drivs lantbruket och djurhållning traditionellt hemma på gården i byn.

För att säkerställa fäbodbrukets fortsatta utveckling måste de vinster som genereras i ett brett branschöverskridande erfarenhetsutbyte och samarbete tas tillvara.

Framtiden är möjlig att påverka. Den pågående strukturrationaliseringen och teknikutvecklingen inom jordbruket styrs av politiska beslut och förändringar på världsmarknaden. Allt kan påverkas och somligt måste påverkas.

2.2 Huvudman

Projektägare för projektet har varit Gävleborgs Fäbodförening. En styrgrupp har varit knuten till projektet. Styrgruppen har haft till uppgift att ansvara för att projektet genomförts enligt plan.

2.3 Bemanning och styrgrupp

Projektledningen har under projektperioden bestått av;

Projektledare:

Carl Höglund	40%	2005-07-01 till 2007-06-30
--------------	-----	----------------------------

Projektassistent:

Monica Stålhandske	100%	2006-02-01 till 2007-06-30
--------------------	------	----------------------------

Styrgruppen har bestått av;

- Åsa Wilhelmsson (sammankallande)
- Anna Brodin, fäbodbrukare
- Britt Sörqvist, fäbodbrukare
- Kalle Hammarberg, veterinär
- Sune Pettersson, fäbodbrukare
- Kelvin Ekeland, adjungerad
- Lisa Johansson, Näsvallsprojektet
- Monica Stålhandske, projektassistent
- Carl Höglund, projektledare

Styrgruppen har under projektperioden haft sammantaget 7 möten.

2.4 Tidsplan

Den av Intryck Hälsingland beslutade projektperioden avser tiden 2005-07-01—2006-12-31, vilken sedermera förlängdes och godkändes till och med 2007-06-30.

Anledningen till förlängningen (6 månader) av projektet har berott på att projektet startade i juli 2005 och ”initieringsfasen” genomfördes mitt i fåbodsäsongen (juni till september 2005) och primärmålgruppen, säterbrukarna kunde inte avsätta tid till projektaktiviteter varvid den faktiska verksamheten försenades. Ursprungligen avsågs också att projektet skulle vara treårigt.

2.5 Finansiering

Den totala budgeten för projektet har varit 1 615 000 SEK .

Projektets finansiering

Offentlig finansiering		
Intryck Hälsingland	495 000	400 000????
Länstyrelsen i Gävleborg	200 000	170 000????
Hagmarksmistra	100 000 <i>under tre år med start 2004</i>	
Arbetsförmedlingen	168 000	
Centrum för biologisk mångfald	80 000 <i>exklusive moms</i>	
Privat finansiering	852 600	%
Summa total finansiering		100 %

WWF har välvilligt ställt en kreditgaranti på 250 000 kronor till GFF:s förfogande för att möjliggöra projektets genomförande.

3 Projektbeskrivning och uppfyllelse av mål och målgrupp

3.1 Mål

Projektet ska stödja och stärka fåbodbruket samt underlätta rekrytering av nya, unga fåbodbrukare. Detta ska bidra till att öka försörjningsunderlag och sysselsättning. Projektidén innebär att:

- Fåbodmaten sätts i centrum av fåbodbruket.
- Produktvärdet på fåbodmaten höjs.
- Satsning sker på kvalitet, variation och volym.
- Bivärden tas tillvara.

Projektet menar att de satta målen har uppnåtts.

För en del av målen är det vanskligt att ange konkreta mätvärden, en del av måluppfyllelsen kan också hänga samman med andra faktorer.

Följande mätmetoder har brukats för de aktuella målen:

- a. Antal fäbodrar i drift vid projektperiodens start och vid projektperiodens slut
- b. Antal genomförda aktiviteter och deltagarantal på aktiviteterna
- c. Evaluering, muntlig och skriftlig, har genomförts vid flera av de genomförda aktiviteterna.
- d. Återkoppling från nätverk och andra aktörer som projektet har haft kontakt med.
- e. Visa t.ex. på kvinnor i fäbodbruket som synliggjorts under projekttiden.
- f. Genomförda informationsaktiviteter.
- g. Visa på aktuell forskning inom fäbodbruket

Måluppfyllelse

- a. Vid projektperiodens start var det i Gävleborgs län 50 fäbodrar som var i aktiv drift. Nu, när projektet avslutas är det över 70 fäbodrar i drift.

Ökningen i länet har troligen sammanhang med ett generellt ökat intresse för miljö och fäbodbruk samt betingelserna för stöd. I förhållande till målsättningen om att bevara fäbodkulturen, må man säga att detta är ett gott resultat.

- b. Det genomgående höga deltagarantalet på aktiviteterna (se pkt 3.3) talar sitt tydliga språk om intresset för att delta i projektet. Projektet har bara lyckats fånga intresset hos ett fåtal ungdomar. Delmålet är endast uppfyllt till viss del.
- c. Där det var praktiskt möjligt gjordes, vid slutet av varje aktivitet en muntlig eller skriftlig evaluering. Projektet kan sägas ha haft genomgående goda återkopplingar. På
- d.
- e. kursserien om kvalitetssäkring, HACCP blev det mycket gott gensvar. Evalueringarna har också varit nyttiga signaler för projektets utveckling under vägen.
- f. För att synliggöra fäbodbrukarna har projektet försökt lyfta fram goda exempel. Där har ofta kvinnan stått i fokus. De kvinnor som deltagit, vittnar om en positiv upplevelse.
- g. Projektet har arbetat på bred front med informationsaktiviteter. Hemsidan www.xfabodar.se har rönt stor uppskattning. Projektets broschyrer uppskattas och efterfrågas. Informationsaktiviteterna har givetvis bidragit till uppfyllelse av alla delmål.
- h. Forskare har varit kopplade till projektet. Karl-Ivar Kumm HMM-SLU, Karl-Erik Hammarberg HMM-SLU, Johanna Björklund CUL-SLU, Marie Byström CBM-SLU, Håkan Tunon CBM-SLU Jesper Larsson, EKON-SLU forskar på fäbodbrukets utveckling före 1850-talet tal.

3.2 Målgrupp

Primär målgrupp

- Gårdsbrukare/fäbodbrukare i Gävleborgs län.

Sekundär målgrupp

- Människor med intresse för fäbodkultur, traditionellt hantverk, traditionella livsmiljöer och mattradition samt turistnäring, berörda myndigheter och organisationer.

Projektet har nått sin primärmålgrupp. Primärmålgruppen har blivit större genom att det har tillkommit flera fäbodbrukare i löpet av projektperioden. En del potentiella fäbodbrukare har också blivit kontaktade genom projektet.

Projektet har haft kontakt med ett antal aktörer under projektiden.

Livsmedelverket – om utformning och genomförande av hygienkrav och föreskrifter, branschriktlinjer. Livsmedelsverket har kommit med nya hygienregler tillpassade för produktion av mjölkprodukter på fäboden.

Andra län. Genom projektet har andra län sett vilka möjligheter som ligger i fäbodbruket.

Lantbruksnäringen generellt – Fäbodbruk betyder inte med nödvändighet det samma som gammaldags, tungsamt arbete utan visar framåt mot ny miljövänlig verksamhet baserad på gamla traditioner.

Organisationer som Eldrimner, studieförbundet BILDA, Studieförbundet Interregprojetten Söka gammalt Skapa nytt, Gränslös säter – Fäbodriktet, Gränslöst landsbygdsföretagande. Föreningen RUT, Nordiska Landskapsförbundet, Hälsingland Turism och Mathantverk Gävleborg – Det handlar om erfarenhetsutbyte, kompetenshöjning och samordna aktiviteter.

Turistnäringen. Fäbodbruket har haft goda relationer till reselivet och den kontakten, särskilt med Hälsingland Turism har vidmakthållits genom hela projektet.

3.3 Verksamhetsbeskrivningen

Utveckling av nätverk och samarbetsformer.

Det nya regelverket för småskalig matproduktion, hanteras av Livsmedelsverket. I huvudsak har diskussionerna med SLV angående regelverkets utformning och innehåll förts genom Eldrimner nationellt resurscentrum för småskalig matproduktion men också genom direkta samtal och skriftliga synpunkter.

Kompetensutveckling genom kurser, seminarier och studieresor.

Projektet har greppat ett brett verksamhetsfält. Framst kan nämnas kurs i egenkontrollprogram, HACCP för kvalitetssäkring av småskalig matproduktion. Ett flertal producenter har efter kurserna utarbetat egenkontrollprogram som godkänts av

tillsyningsmyndigheten på respektive kommun. Det är ett krav för att få sälja livsmedel. Därför kan några fåbodbrukare sälja sina produkter på Bondens Egen Marknad i Gävle i september 2007. LRF som arrangerar av marknaden kräver att de deltagande lantbrukarna har godkännande från miljö och hälsa i sin kommun.

Rovdjur och rovdjurspolitik är en av fåbodkulturens ödesfrågor. Kan fåbodbruket överhuvudtaget drivas där det finns rovdjur? Det handlar om att kunna tillverka godkända produkter när rovdjursstörningar påverkar produktkvaliteten negativt. Men mest handlar det om orken och lusten att driva företaget vidare när faran för rovdjursangrepp är helt uppenbar, det är egentligen bara en tidsfråga, när?

Kunskap och Kompetens har genomfört en serie rovdjursmöten där fåbodbrukare och myndigheter samt rovdjursföreträdare mötts och diskuterat sakfrågor. Men efter vad som framkommit under fåbodsäsongen 2007 känns det ändå som om det fordras betydligt handfastare åtgärder. Fåbodbrukare har bufört hem i förtid till gårdsbruket och de tänker heller inte fullfölja sitt fåbodåtagande.

Men projektet har också lämnat utrymme för kulturbärare genom kulningskurser, i samarbete med studieförbundet BILDA. Entusiastiska deltagare, mestadels kvinnor har under en helg lärt sig den ädla konsten att locka på kor.

Fåbodstödet är den ersättning som utbetalas för att fåbodbetets biologiska mångfald ska vidmakthållas, eftersom fåbodbeta och skogsbeta är de mest hotade betesformerna i Sverige. I det nya Landsbygdsprogrammet som träder ikraft 1 juli 2007 har fåbodbetesstödet radikalt försämrats, man talar om en halvering mot tidigare fåbodstöd. Några brukare ställs faktiskt helt utanför. En sådan ekonomisk försämring i kombination med ökat rovdjurstryck, gör givetvis att situationen blir ohållbar för många fåbodbrukare. Där har projektarbetet misslyckats trots en stor arbetsinsats.

Kunskap och Kompetens har representerats på ett antal seminarier, symposier och konferenser anordnade av andra aktörer. Aktiviteterna har haft koppling till projektets verksamhet. Nämnas kan Centrum för biologisk Mångfald, CBM, Centrum för Uthålligt Lantbruk, CUL, Riksantikvarieämbetet, RAÄ, Jordbruksverket, SJV, Livsmedelsverket SLV, Länsstyrelsen, Skogsstyrelsen, Eldrimner m.fl.

Studieresor

Kunskap och Kompetens har genomfört en studieresa i Hälsingland med fokus på mjölk som råvara för mathantverk, en resa från Bollnäs i söder till Hassela i norr. Från MILKO i Bollnäs till bymejeriet i Trönö. Deltagarna uppskattade resan, men viktigast var dock inspirationen, kunskapsöverföringen, kompetenshöjningen som man bär med sig länge, efter en sådan resa och som kan omsättas i den egna verksamheten.

Projektet deltog på studieresa till Røros arrangerad av Interregprojektet Söka gammalt – skapa nytt. Målet var att besöka småskaliga mathantverkare med koppling till både fåbodbruk och turism.

Informationsmöten/samlingar/nätverksträffar

Det har genomförts flera typer av arrangemang med målgrupperna brukare och allmänhet i fokus, oftast i samverkan med andra aktörer. Information om fåbodkulturen har då stått i centrum.

Aktiviteter i samarbete med andra

- Wij Trädgårdar, marknadsdagar
- Dyrvallen, invigning av den gamla kolarstigen
- Restaurangexpo i Sollentuna
- Skogens Dag i Ljusdal och Hudiksvall
- Hälsingetinget, Trönö, Norrbo och Järvsö
- Länsstyrelsen i Gävleborg
- Eldrimner
- Mathantverk Gävleborg
- Messmörsteatern, upplysning om föreställningen *Kvinnfolk – skrömt och oknytt på Harsen* har spritts genom projektets informationsblad
- Ljusdalsbygdens museum, samverkan med Näsvalsprojektet
- Ovanåkers kommun, samarbete i visionen om biosfärområde ”Fäbodskogen”.
- Studieförbundet Bilda, kulningskurser och fäbodkväll i Skog, med filmen om Knupbodarna
- RUT, samarbete regionala resurscentrat Mathantverk Gävleborg

Framställande av informationsmaterial och extern informationsspridning– hemsida
Fäbodbrukare och andra fäbodintressenter har fått utförlig information om projektet på GFF:s hemsida ww.xfabodar.se. sidan har kontinuerligt hållits uppdaterad av vår webmaster.

Vi har utarbetat broschyrer och en informativ almanacka för i huvudsak externt bruk. Media har också skrivit och berättat om fäbodbruk och projektet.

Informationsspridning om projektets verksamhet, genomförande och resultat.

Broschyrer som utarbetats nyttjas för ändamålet. Slutrapporten sänds till aktuella aktörer. Projektets hemsida ska hållas uppdaterad efter projektets slut.

Rapportering i förhållande till tids- och aktivitetsplan

Vi hänvisar till tidigare Lägesrapporter.

4 Indikatorer

4.1 Nya/ skapade arbetstillfällena och bevarade arbetstillfällena

Indikator	Förväntat resultat	Utfall
Antal nya och bevarade arbetstillfällena kvinnor	8	8
Antal nya och bevarade arbetstillfällena män	8	8

Arbetstillfällena bevarade 8 kvinnor, 8 män.

När det gäller nya och bevarade arbetstillfällena har projektet nått resultat utöver indikatorkraven. Sedan projektet startade har det återetablerats över 20 fäbodare i Gävleborgs län. Vi kan naturligtvis inte hävda att återetableringarna beror enbart på

projektet, men att det bidragit till utvecklingen genom att synliggöra fäbodbrukets potential och skapat optimism och motivation bland brukarna, kan man bara inte bortse ifrån.

Övriga förväntade resultat

Mer spridd kunskap om fäbodkulturen genom bland annat inventering, registrering och synliggörande av kulturvärden på fäbodan. Intresset för fäbodarnas kulturella mervärden ökar vilket visar sig i form av upplevelseturism och kulturturism. Ökade kontakter med nätverk för turistinformation och högre kunskap om fäbodkultur och verksamhet i dessa nätverk.

Forskningsprojekt; Projekt med inslag av forskning som har bäring på fäbodkulturen och programmet Fäbodmat Matkultur.

Jesper Larsson, antikvarie, Institutionen för ekonomi avdelningen för agrarhistoria Sveriges Lantbruksuniversitet i Uppsala forskar på fäbodkulturens betydelse från 1500-tal till tidigt 1900-tal.

Anna Dahlström, biolog, Institutionen för ekonomi avdelningen för agrarhistoria Sveriges Lantbruksuniversitet i Uppsala forskar på naturvårdsaspekter på skogs- och utmarksbete.

Magne Skjervheim har bedrivit forskning på hygienisk kvalitet på mjölkprodukter vid traditionella tillverkningsmetoder med traditionella produktionsmedel. Han har bidragit med forskningsresultat till projektet.

Karl-Ivar Kumm, ekonom, Institutionen för husdjurens miljö och hälsa Sveriges Lantbruksuniversitet hör till forskargruppen inom Hagmarksmissra. Han har där inriktat forskningen till frågor om ekonomisk hållbarhet genom stora sammanhängande betesmarker.

Karl-Erik Hammarberg, veterinär, Institutionen för husdjurens miljö och hälsa Sveriges Lantbruksuniversitet hör till styrgruppen där han bidragit med forskningsresultat kring djurhälsa och livsmedelshygien.

Marie Byström, biolog och Håkan Tunón, farmakognostiker, Centrum för biologisk mångfald under Sveriges Lantbruksuniversitet. Båda är verksamma inom NAPTEK, Nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald, vilket bland annat riktar sina studier mot fäbodkulturen.

Jenny Reimers, överläkare vid Härnösands sjukhus. Studerar kost och välfärdssjukdomar och djurfodrets betydelse för bra livsmedel – mjölk och kött.

Karoline Daugstad, geograf, Senter for bygdeforskning, Trondheim. Studerar fäbodbruket och säterlandskapet i en jämförande romantisk – realistisk föreställningsvärld. Försöker också fånga fäbodbruket i ett genusperspektiv.

Aktiviteter för att förbättra natur- och kulturmiljön.

I princip kan alla aktiviteter i projekt Kunskap och Kompetens sägas bidra till förbättring av natur- och kulturmiljön, eftersom fäbodbruket i sig är en miljövänlig, resurssnål och uthållig verksamhet. För att nämna någon aktivitet som särskilt fokuserat natur- och kulturmiljö kan nämnas Restaurangexpon i Sollentuna där projektet deltog för att sprida information om getter genom "Killingköttprojektet" i samverkan med Hushållningssällskapet. Getterna bidrar till att öppna upp igengrodda markområden, getter är de bästa slyröjarna. Dessutom är det kulturmiljö att återinföra killingköttet på festbordet, ett högklassigt naturbeteskött med hälsobefrämjande fettsammansättning.

Om man dessutom antar att fäbodbrukare också blivit mer miljömedvetna som en följd av projektet, så ger det projektet ytterligare dimension.

Aktiviteter som syftar till att öka regionens attraktionskraft.

Kurser, studieresor, seminarier m.m. som stimulerat fäbodbrukarna till multifunktionell verksamhet, t.ex. mjölkförädling på fäboden som kvalitetssäkrats och godkänts för försäljning till allmänheten måste rimligen bidra till att öka regionens attraktionskraft. Information och hemsida har också bidragit till detta.

Övriga förväntade resultat

Mer spridd kunskap om fäbodkulturen genom bland annat inventering, registrering och synliggörande av kulturvärden på fäbodan.

Intresset för fäbodarnas kulturella mervärden ökar vilket visar sig i form av upplevelseturism och kulturturism.

Ökade kontakter med nätverk för turistinformation och högre kunskap om fäbodkultur och verksamhet i dessa nätverk.

Vi har inte några exakta mätinstrument för att mäta övriga "förväntningar" på projekt Kunskap och Kompetens. Men det verkar som om fäbodkulturen är i färd med att få eller har fått större fokus i media, i politiken, hos myndigheter och i reselivet.

5 Projektets påverkan på de genomgående (horisontella) kriterierna

5.1 Jämställdhet och integration

Karoline Daugstad har i ett bidrag beskrivit problemställningen på följande sätt, vilket också projektet ansluter sig till,

Er det slik at kvinner står for noe vesensforskjellig i norske setertradisjoner som følger kvinner som biologisk kjønn og som menn dermed ikke kan bidra med? Det som kan slås fast er at kvinner står for noe eget i seterbruket fordi de har sine erfaringer fra det praktiske liv i et system hvor en kjønnet arbeidsdeling har gjort seterbruk til kvinners ansvarsområde. Det kan heller ikke regnes for usannsynlig at seterbruk kan være innenfor kvinners interessefelt og en del som fremmes av kvinners sosiale nettverk og sosiale omgang. Men at dette ensidig kan knyttes til biologisk kjønn kan vanskelig dokumenteres.

.....

Framtidas seterbruk må ønske velkommen alle seterbrukere, både menn og kvinner, unge og gamle, nye og erfarne. Men samtidig må en ha respekt for den kunnskap, de erfaringer og de synsmåter begge kjønn representerer ut fra det som har vært den tradisjonelle arbeidsdelingen i seterbruket.

5.2 Miljøhänsyn

Ekonomi betyder hushållning, allt som växer behöver resurser eller näring någonstans ifrån. En gång var det en självklar odlarlag att skördens energiinnehåll skulle vara större än den energi som gick åt för att plöja, harva, så och skörda. Om det inte varit så skulle inga äldre jordbrukssamhällen ha kunnat existera.

När professor Lars Kardell de sista åren av 1900-talet studerade svenska fåbodar (SLU 2000, sid 97 ff.) konstaterade han att vid animalieproduktionen i ett fåbods-system kunde varje insatt energienhet generera fyra. Han jämförde detta med industriell mjölkproduktion, som då krävde en insats av tre enheter för att avkasta en. Energibalansen i dagens samhälle är, som vi förstår, kraftigt negativ.

Denna bakgrund är viktig när man resonerar om miljöbelastning. Man måste våga tala om balans mellan inflöde och utflöde av energi i systemen. Och detta kräver i sin tur ett biologiskt stabilt samhälle. En minskad negativ miljöbelastning gynnar i så fall bevarandet av natur- och kulturvärden.

Att kunna bruka och tillvarata naturens tillgångar har varit en självklarhet i traditionell fåbodkultur. Vatten som produktionsmedel har skojäntan hämtat från källflöden eller bäckar i fåbodens närhet. Det har varit en självklarhet att kunna göra så. I dagens fåbodbruk måste hänsyn tas till dricksvattendirektiv om produktionen ska kunna godkännas. Ett naturligt vattenflöde med levande vatten är aldrig det samma över tid, men kan med varsam anpassning till naturens förutsättningar ge ett ypperligt dricksvatten utan att människan fördenskull behöver ändra i det naturliga systemet.

I fåbodbruket hävdas biologisk mångfald i ett naturligt perspektiv för att nyttjas och därigenom bevaras oskattbara kulturvärden. Tamboskap betar på utmarken som annars skulle gro igen och förlora sin mångfald. I stället ges oanade förutsättningar för en unik utveckling av flora och fauna. Hävdarter på värdefulla slåtterängar gynnas av slåtter med lie eller andra skärande redskap. Det skapas och återskapas biologisk mångfald och mervärden av riksintresse. Betesdjuren är mestadels utrotningshotade djurraser som genom fåboddriften bevaras in situ, alltså tamboskap i sin mest ursprungliga miljö. Fåbodprodukter som dels ger konsumenten hälsosam mat men också en förnimmelse av fritt fåbodbete och att man som konsument, genom att aktivt välja vad man äter bidrar till vårt öppna kulturlandskap.

I största möjliga utsträckning har samåkning ordnats vid olika projektaktiviteter, möten osv.

5.3 Internationaliseringsgrad

Genom systemprojektet Grenseløs seter och samarbete med Nordiska kulturlandskapsförbundet har en nära kontakt knutits med norsk seterkultur och norska seterbrukare. Projektet har haft en observatör i NKJ-projektet (NKJ = Nordiskt kontaktorgan för jordbruksforskning) ”Grazing behaviour in Nordic cattle, possible influence of breed on the biodiversity of seminatural grasslands”.

Projektledningen har haft kontinuerligt informationsutbyte med Valle d’Aosta, Piemonte i nordvästra Italien. Där bedrivs fåbodbruk med turistiska förtecken. Men tyvärr har vi ännu inte lyckats förankra vare sig erfarenhetsutbyte eller någon projektidé.

5.4 IT-projekt

Projekt Kunskap och Kompetens har etablerat en egen hemsida www.xfabodar.se. Även enskilda säterbrukare har skapat sina hemsidor. Projektet har använt sig av den egna och andras hemsidor för inbjudningar, program med mera, samt e-postanvändandet i så stor utsträckning som möjligt.

6 Projektets övriga resultat och erfarenheter

Fortfarande finns i länet ett antal jordbruksföretag med fåboddrift där husdjuren betar fritt och med en småskalig förädling av mjölk och tillverkning av smör, långmjölk, ost och mese. Under senare år har antalet fåbodar med betesdjur i Gävleborgs län ökat från 55 till 73 en ökning på nära 25%. Motsvarande siffror för Hälsingland en ökning från 47 fåbodar till 61, en ökning på 23%. Ovanåker är länets fåbodtätaste kommun och där ser man en ökning från 23 till 32 fåbodar, alltså 28%. Fritt skogsbete nyttjas företrädesvis i Ljusdals och Hudiksvalls kommuner.

Projekt Kunskap och Kompetens har strävat efter att vara en uppdaterad förbindelselänk som förenar brukare och myndigheter i arbetet med t.ex. relevant tolkning av ett så relevant regelverk som möjligt. En resurs som många fåbodbrukare efterlyser och vill se permanentad.

Till exempel skulle en gemensam satsning för att utveckla livsmedelsproduktion och förädling av både kött och mjölk i länet medföra betydande mervärden och leda till en positiv utveckling av hela lokalsamhället. Det skulle vara en strategisk framtidssatsning väl värd att stimuleras.

De resurssnåla och naturnära mervärden och kvaliteter som traditionell kunskap bär, är viktiga att överföra till kommande generationer. Här har projektet haft en viktig uppgift inte alltid att ”göra” men bidra till flödet och utbytet av kompetens och kunskap i tillämpliga organisationer, myndigheter och samhälle.

Fåbodbrukets traditionsbaserade verksamhet rymmer betydande mervärden som förtjänar att bevaras och utvecklas. Traditionell kunskap som sprids till fler grupper i samhället och fokuserar en vidgad medvetandesfär som bidrar till utveckling i ett underifrån perspektiv.

Kommersialisering av säterbruket utan att förlora värdeförankringen i traditionen kan leda till förbättrad ekonomi och det i sin tur leder till att en viktig del i lokalsamhället bevaras och ligger till grund för både boende och service i gränstrakterna. Fäbodkulturen är inte någon enskild angelägenhet utan en viktig lem i en fungerande samhällsstruktur.

7 Resultatspridning samt skyltning

Information om projektets aktiviteter har varit direkt riktade till målgrupperna, det vill säga landsbygdsföretagare enligt målgruppsdefinitionen i denna rapport, samt i vissa fall beslutsfattare och politiker som berörs.

Informationen har omfattat både planerade aktiviteter, rapporter om genomförda aktiviteter, samt uppnådda resultat. Denna information har till målgrupperna, samt till allmänheten spridits via GFF:s Nyhetsbrev och hemsida. Aktiviteterna har även spridits via media.

Vid olika arrangemang har eget informationsmaterial producerats om projektet och dess verksamhet.

Materialet har försetts med EU-flaggan och Intryck Hälsinglands samt Länsstyrelsens logotyper för att synliggöra att projektet fått stöd. Vid arrangemang och sammankomster har antingen skriftlig eller muntlig information om EU:s medverkan i projektet delgivits målgruppen. Dekaler med EU-flaggan har använts vid marknader och andra evenemang.

8 Kopplingar till andra projekt

Projekt Kunskap och Kompetens har samarbetat med bland annat LRF-projekten Gränslös säter – Fäbodriktet, Gränslöst landsbygdsföretagande, Mer Vård Mat och Fjällnära Jordbruk, Kvinnligt Resurscentrum RUT samt Interregprojektet Söka gammalt skapa nytt.

9 Övrigt

Livsmedelsverket har i juni 2007 meddelat att fäbodar som tillverkar små mängder mjölkprodukter med traditionella metoder för direktleverans till kunder på fäboden får anpassade hygienregler. Producentorganisationen Riksföreningen Sveriges Fäbodbrukare utarbetar branschriktlinje för detta ändamål i samarbete med Livsmedelsverket.

Livsmedelsverket har notifierat de anpassade reglerna. Nationella anpassningar för traditionell tillverkning kräver att reglerna notifieras hos EU-kommissionen.

Detta glädjande besked från Livsmedelsverket var efterlängtad av många fäbodbrukare i Sverige. Nu kan gårdsanpassade egenkontrollprogram tas fram. Även projekt Kunskap och Kompetens deltog i delar av arbetsprocessen.

Ett intryck är att kunskapen om skogsbetesekosystemen verkar vara förbisedd och ofullständig. Projektet har varit tillskyndare av den konferens Centrum för biologisk mångfald och NAPTEK ordnade kring utmarksbete, traditionell kunskap och biologisk mångfald i skogsbygd i Uppsala den 7 december 2006. Det är viktigt att effekterna av fåbodbete utvärderas löpande och att länsstyrelser och fåbodbrukare gemensamt ägnar sig åt en utveckling av utökande insatser för särskild skötsel av fåbodbete samt åt kompetenshöjande utbildning, vilket bör följas av berörda centrala myndigheter, i Sverige, Jordbruksverket, Skogsstyrelsen, Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket samt forskningsinstitutioner och andra ifrågavarande för en erfarenhetsinsamling, vilken kan ligga till grund för successivt förfinade och mer ändamålsenliga åtgärder.

Ett sådant informationsarbete måste givetvis ske i samråd med fåbodbrukarna. Ett stöd för uppfattningen är Artikel 8j i Konventionen om biologisk mångfald, som handlar om hur ursprungliga och lokala samhällen (till vilka fåbodbrukare förs) skall respekteras, bland annat med godkännande och deltagande av dessa, vid spridning av den nytta som uppstår vid användande av deras kunskaper och bruk.

Traditionellt bruk av biologisk mångfald

Odlingens natur- och kulturvärden har formats av hävd och deras bevarande är beroende av samma hävd som danat dem. Skogens kulturlandskap är speciellt i och med att det agrara bruket av skogen eller utmarken till en väsentlig del upphört under det senaste seklet. En komplikation är också att ansvaret för skogsmiljöerna delas av två myndigheter. Dels SJV med ansvaret för det agrara odlingslandskapets värden, dels SKS, Skogsstyrelsen som ansvarar för miljö kvalitetsmålet Levande skogar, det vill säga att skogens och skogsmarkens värde för biologisk produktion skall skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden bevaras samt kulturmiljövärden och sociala värden värnas.

Tamboskap betar främst i fältskiktet och rör barrväxter bara i begränsad omfattning. Erfarenheter från bl a Norge och Kanada har visat att ett välskött skogsbete mycket väl kan förenas med god skogsvård och att det väl tillgodoser kött djurs och rekryteringskvigors näringsbehov. Med rätt tillsyn orsakar inte ens getter skador på tall och gran. I varje fall är fördelarna större än nackdelarna då det gäller trädvården.

Skogsvård gynnas således. Produktionen breddas när marken ger såväl kreatursfoder som timmer, och tamboskap håller dessutom undan älg, hjortar och rådjur, som verkligen orsakar tekniska skador på skogsträd. Därtill förbättrar skogsbete markens vitalitet, vilket både gynnar mångfald och skogstillväxt.

Fler djur, som inte utfodras med kraftfoder utan istället betar på ogödslade marker, bidrar också till minskade utsläpp av sådan lustgas, ammoniak och metan, som avges genom rap och avföring. Även om man skulle välja att inte ta vara på gödseln, på traditionellt sätt, så bryts den ner naturligt i skogen. Skogsbete är positivt då det gäller parasitangrepp och gör bekämpning med biocider onödig, vilket i sin tur gör att insekter och mikroorganismer kan bryta ner exkrementerna, alldeles som förr. Betsdjur kan också sägas vara neutrala då det gäller metanavgång ifall de ingår i traditionell mjölkproduktion.

Fåbodbruket påverkas av regelverk som med tiden blivit alltmer omfattande och detaljrika samt mer och mer främmande för fåbodbrukets speciella kultur. Det är EG-förordningar och beslut, svenska lagar, förordningar och föreskrifter, vilka är tvingande regler. Fåbodbrukare tycker att regelverken är svåra att förstå och använda eftersom de inte är

anpassade till deras produktions- och försäljningsförhållanden. Tillsynen uppfattas också ofta som mer formell än funktionell. Tillsynspersonalen ser mer till textens bokstäver än regelverkets egentliga syfte. En åsikt är att det numera saknas praktisk kunskap om den verksamhet ska kontrolleras. Något som skapar svårigheter att meddela sig med brukarna och en oro för att göra fel.

Fäbodarnas livsmedelstillverkning – både traditionell och moderniserad, livsmedelshygien och djurhälsa är områden i regelsystemen, som ofta skapar oro. Särskilt vanskligt är det för de företagare som vill de ursprungliga miljöerna och traditionella tillverkningsformerna med små, låga och mörka hus och hederliga surmjölkstostar. En återkommande fråga är: Försvårar svenska myndigheter och/dagens regelverk verksamheten för fäbodrift idag? Med stöd av Centrum för biologisk mångfald har GFF inom projektet gjort en förstudie kring hur frågan kan besvaras.

Traditionellt utmarksbruk kan leda till mer skonsam produktion. Som sagt minskas insatsen av energi radikalt, från källor utanför systemet. Betesdjuren kan själva söka bästa betesutbudet och kostnader för stängsel minskar om fritt bete tillämpas. Viss omställning från mjölk till kött kan leda till bättre hushållning med arbetskraft. Lokal samverkan genom gemensam skötsel av djur på skogen, liksom även under vintern – kanske i ”kohotell”, kan sänka kostnader bland annat för byggnader och hantering av foder. Risker för övergödning minskas genom att biomassa binds i produktionen och att denna sprids och tack vare att brukningskärnor som fäbodrar ligger där risker för obehag på grund av förorening är obetydliga. Även äldre planlösningar och konstruktioner av byggnader kan ha fördelar vid modifierad djurhållning på utmarker.

Visionen om Ett rikt odlingslandskap med bibehållen biologisk mångfald och ett långsiktigt ekonomiskt och ekologiskt hållbart bruk av jorden kräver en samlad syn på all biologisk produktion. Mycket talar för en vänd utveckling mot ett större djurantal inom fäbodbruket och att tillämpning av en extensiv drifts fördelar ger ekonomisk styrka.

Fäbodriksdagen är ett årligen återkommande arrangemang som samlar många av fäbodbrukarna i Sverige. Fäbodriksdagen 2004 hölls i Orsa och efter många års diskussioner och förhandlingar bildades en rikstäckande fäbodbrukarorganisation och interimsstyrelse valdes. Att fäbodbrukarna samlas i en riksorganisation stärker fäbodkulturen och ger brukarna möjlighet att synliggöra verksamheten på en gemensam plattform. Fäbodriksdagen 2006 hölls på Wången i Jämtland där informerade Jordbruksverket om det nyaste förslaget till fäbodstöd. Den kraftiga försämring som blir följden förorsakade en mycket het debatt.

Avslutningsvis tar vi med några citat som kan belysa projektet och dess inriktning.

"Glädje går inte att mäta i ett mått av fritid. Glädjen fanns med djuren, i naturen, vid ån, i skogen och i samvaron..."

Museitjänsteman Eva Lidberg, efter möten med skojäntor

"Bondeskogen har räddat detta vackra vi ser i dag.

Kommunfullmäktigeordförande Nils-Erik Falk

"Ska man veta vart man är på väg måste man veta varifrån man kommer"

Museitjänsteman Eva Lidberg

"Värdesätt fäbodarna. Det saknas ett fäbodcentrum."

Agronom Yasmine Bengtsson

"Att vara på sätern ger många gyllene ögonblick"

Säterbrukare Elin Rönning

"Ta vara på den gamla kunskapen. Folket. Mosippan."

Agronom Yasmine Bengtsson

"Pappa brukade säga att det kan bli den dan man får ta tillbak' allt det gamla"

Skojäsentan Karin Wallström

"Vi går inte klädda i knätofs. Vi måste tjäna pengar."

Länsstyrelsetjänsteman Arne Wikegård

"Diversifiering är grejen. Alla kan inte bli stora"

LRF-ombudsman Lotta Zetterlund

"Så länge vi kan skapa ekonomi kring våra gårdar och våra djur kommer bygden att överleva.

Förädlingen är nyckeln, det är det samma som att sätta folk i arbete"

Mejerist Tor Norrman

Hudiksvall 2007-09-10

GÄVLEBORGS FÄBODFÖRENING

Program Fäbodmat och Matkultur

Projekt Kunskap och Kompetens

Calle Höglund
projektledare